

דברי התעוררות לפני סליחות תשע"ב - אמונה

שלום רוזנר

1. רמב"ם הלכות יסודי התורה פרק א הלכה א

יסוד היסודות ועמוד החכמות לידע שיש שם מצוי ראשון, והוא ממציא כל נמצא, וכל הנמצאים משמים וארץ ומה שביניהם לא נמצאו אלא מאמתת המצאו.

2. ספר המצוות לרמב"ם מצות עשה א

המצוה הראשונה היא הצווי אשר צונו להאמין האלוהות והוא שנאמין שיש שם עלה וסבה הוא פועל לכל הנמצאות והוא אמרו ית' אנכי י"י אלהיך. ובסוף גמר מכות (כג ב, כד א) אמרו תרי"ג מצות נאמרו לו למשה בסיני מאי קראה תורה צוה לנו משה כלומר מנין תור"ה והקשו על זה ואמרו תורה בגימטריא הכי הואי שית מאה וחדסרי הואי והיתה התשובה אנכי ולא יהיה מפי הגבורה שמעום. הנה כבר התבאר לך כי אנכי י"י מכלל שש מאות ושלוש עשרה מצות והוא צווי באמונה כמו שבארנו:

3. תלמוד בבלי מסכת שבת דף לא עמוד א

אמר ריש לקיש: מאי דכתיב +ישעיהו לג+ והיה אמונת עתיך חסן ישועות חכמת ודעת וגו' - אמונת - זה סדר זרעים, עתיך - זה סדר מועד, חסן - זה סדר נשים, ישועות - זה סדר נזיקין, חכמת - זה סדר קדשים, ודעת - זה סדר טהרות. ואפילו הכי +ישעיהו לג+ יראת ה' היא אוצרו. אמר רבא: בשעה שמכניסין אדם לדין אומרים לו: נשאת ונתת באמונה, קבעת עתים לתורה, עסקת בפריה ורביה, צפית לישועה, לפלגת בחכמה, הבנת דבר מתוך דבר? ואפילו הכי: אי יראת ה' היא אוצרו - אין, אי לא - לא. משל לאדם שאמר לשלוחו: העלה לי כור חיטין לעלייה. הלך והעלה לו. אמר לו: עירבת לי בהן קב חומטון? אמר לו: לאו. אמר לו: מוטב אם לא העליתה.

4. רש"י מסכת שבת דף לא עמוד א

סדר זרעים - שעל אמונת האדם סומך להפריש מעשרותיו כראוי.

5. תוספות מסכת שבת דף לא עמוד א

אמונת זה סדר זרעים - מפרש בירושלמי שמאמין בחי העולמים וזורע.

6. רב פינקוס עמ' מה

ביאור הדבר: אדם לוקח גרעיני חיטה שהם יקרים וקובר אותם בתוך האדמה. כשנשאל את האדם: "מדוע אתה עושה מעשה כזה?" הוא יענה: "אל דאגה - הרי יגדל מזה עץ גדול וטוב!" מחכים ומחכים והעץ עדיין לא גדל. אדם שאין לו סבלנות חופר באדמה לראות היכן הזרעים, הוא רואה שהזרעים נרקבו על ידי שהוא חפר באדמה - הוא קילקל את הזרעים. אך מי שמאמין, מי שנותן אימון באלקי ישראל - לא רק שהוא לא חופר באדמה, הוא גם לוקח מים טובים ויקרים ומשקה את האדמה, הוא מעבד את חלקת השדה, אפילו שעובר שבוע ועוד שבוע ועדיין לא גדל כלום - הוא ממשיך לחכות, הוא מאמין באלקי ישראל!

אדם שמאמין ימשיך לעבד ולהשקות את השדה, הוא יאמר לבירא עולם: "הרבנוני של עולם, הפקדתי אצלך חיטים ואני מאמין שאקבל אותם עם תוספת", הסוף יהיה שהוא יקבל שבלים. אך אדם שישבר באמצע, אדם שיפסיק להאמין - הוא יחפור באדמה או יפסיק להשקות, הרי הסוף יהיה ייבוש לט זכרל שנת דבר.

כך זה גם כאמונת ישראל. הקב"ה לקח את הגרעינים הטובים - את עם ישראל - והכניס אותם לתוך הגלות, הקב"ה אמר שלבסוף עם ישראל יפרח כשושנה. אותם יהודים שמחזיקים באמונה, אותם יהודים שלא נשכרים, הם ממשיכים להשקות במים, הם ממשיכים לצעוק "אני מאמין" - "ולירושלים עירך ברחמים תשוב", יבוא יום והם יקצרו את הפירות, הם יזכו לראות בכיאת המשיח ובבנין ירושלים.

אך אותם שלא נותנים אימון ומתייאשים באמצע, אלו שצעקו שנה ועוד שנה ולא ראו כלום - ולכן התייאשו והפסיקו לומר "אני מאמין", אותם אלה לא יוכלו לראות את הישועה. הרי בלי מים לא יכול לצמוח כלום. כדי שנוכל

להגיע לצמיחה, כדי להגיע לשלב ההתממשות - הקיום, חייבים לעבור קודם את השלב של אמונה.

7. תלמוד בבלי מסכת תענית דף כג עמוד א

אמר רבי יוחנן: כל ימיו של אותו צדיק היה מצטער על מקרא זה +תהלים קכ"ו+ שיר המעלות בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים. אמר: מי איכא דניים שבעין שנין בחלמא? יומא חד הוה אזל באורחא, חזייה לההוא גברא דהוה נטע חרובא, אמר ליה: האי, עד כמה שנין טעין? - אמר ליה: עד שבעין שנין. - אמר ליה: פשיטא לך דחייט שבעין שנין? - אמר ליה: האי [גברא] עלמא בחרובא אשכחתי, כי היכי דשתלי לי אבהתי - שתלי נמי לבראי.

וזאת תורת האדם, שבעת עסקו בתורה לשמה, לשמר ולקיים

בכל הפתוי בה, מטהר את גופו מראשו ועד רגליו. כמדרשם ז"ל (ברכות י"ו א') "למה נסמכו אהלים לנחלים כו', מה נחלים מעלין את האדם מטמאה לטהרה, אף אהלים מעלין את האדם מכף חובה לכף זכות". וכענין שדרשו ז"ל (עירובין ד: ד) גבי טהרת הטמאים במקוה, "כל בשרו במים", מים שכל גופו עולה בהם, כך בדברי תורה כל גופו של אדם עולה בהם. (ושערו חכמים אמה על אמה ברום שלש אמות, הן הג' עולמות, ונר"ו, מעשה דבור מחשבה בתורה).

8. נפש החיים שער א פרק כא

וכשם שכל גופו של אדם עולה ומזדכף על ידי עסק התורה והמצוות, כך העולמות כלם, אשר הן המה שעור קומת אדם, כמו שכתבתי לעיל פרק ו'. הם מזדככים ומתטהרים ומתעלים.

ואדם הישר העובד אמת, לא יפנה דעתו ומחשבתו בעת עבודתו לו יתברך שמו, אפלו כדאי לעלות ולטהר גופו ונפשו, אלא שיעלה טהר מחשבתו וכוננתו ופנה למעלה לתקון וטהרת העולמות הקדושים.

9. רב פינקוס שם

חקק מהאימון הוא לדעת עד כמה תפילותינו נשמרות

כדי שיהיה צדקה של "לחח אימון" בבב"ה. כדי שיהיה יותר קל לנו לתת אימון, עלינו להתחזק ולדעת יותר טוב היכן אנו מפקידים את תפילותינו, איזה אוצר בטוח ונשגב הוא זה.

נבין יותר את הדבר בדרך משל ממצאות החיים. ידוע שבזמן הקציר קוצרים כמויות רבות של תבואה. לכאורה מדוע צריכים כל כך הרבה תבואה, הרי יספיקו לנו כמה קילוגרמים בודדים? התשובה היא - לפנינו חורף ארוך ועד שנקצור שוב תעבור שנה שלימה, אנו צריכים לאגור תבואה לחורף שלם. אולם כל המאמץ הגדול הזה שווה רק אם יש לנו מקום טוב בו נוכל לאחסן את כל התבואה, אז נכניס את כל התבואה למחסן. אמנם בשעת הקציר והאחסון נזיע, אך אח"כ בימי החורף נשכ רגועים כשמזוננו נמצא לפנינו. אך

אם המחסן יהיה גרוע, אם יהיו בו עכברים והתבואה תתעפש במחסן זה, אז כל המאמץ שעשינו בשעת הקציר אינו שווה שום דבר, הכל ירד לטמיון. במקרה כזה עדיף לקצור רק כמה קילוגרמים הנצרכים להיום ולא להזיע לריק.

כאשר יודעים שהכל מאוחסן על הצד הטוב ביותר, כאשר יודעים שהתפילות נשמרות אצל כורא עולם והוא לא נותן לאף תפילה ללכת לאכדון, אלא שיזכר את התפילות ליום שאפשר יהיה להשתמש בהם. בידיעה כזוה נרצה להשקיע יותר, עוד תפילה ועוד תפילה.

10. ספר החינוך מצוה קסט

משרשי המצוה, לקבוע בנפשותינו כי השגחת השם ברוך הוא פרטית על כל אחד ואחד מבני אדם, וכי עיניו פקוחות על כל דרכיהם, כמו שכתוב [איוב ל"ד, כ"א] כי עיניו על דרכי איש וכל צעדיו יראה, ולכן הוזהרנו לתת לב אל החולי הרע ולחשוב כי החטא גרם אותו, וכבר אמרו זכרונם לברכה [ערכין ט"ו ע"ב] כי בחטא לשון הרע יבוא ברוב, ולא ניקחנו דרך מקרה. ויש לנו לבוא אל הכהן שהוא העומד לכפרת החוטאים, ועם חברת המכפר אולי יהרהר בתשובה ויוסגר קצת ימים כדי ששייב אל לבו עיניו במתון, ויפשפש במעשיו. ולפעמים יוסגר שני הסגרין, שמא הרהר תשובה ולא תשובה שלמה לגמרי, כאילו תאמר על דרך משל שחשב להחזיר מחצית גזלתו, ואז יחדש בו השם קצת סימנין שיוסגר שנית אולי ישלים תשובתו ויטהר לגמרי.

וכל ענין הסגרין אלו יורה השגחתו ברוך הוא על כל דרכי האדם אחת לאחת, ולפי שהדעות רבות בהשגחת האל על כל ברואיו, יבואו בה הרבה פסוקים במקרא, והרבה מצוות להורות על הענין, מהיותו פינה גדולה בתורתנו. שיש כתות בני אדם יחשבו כי השגחת השם ברוך הוא על כל המינין בפרט, בין אנשים או כל שאר בעלי חיים, ויש מהן כתות יחשבו כי השגחת השם ברוך הוא על כל עיני העולם, בין בעלי חיים או כל שאר דברים, כלומר שלא יתנועע דבר אחד קטן בעולם הזה רק בחפצו ברוך הוא ובגזרתו, עד שיחשבו כי בנפול עלה אחד מן האילן הוא גזר עליו שיפול, ואי אפשר שיתאחר או יקדם זמן נפילתה אפילו רגע, וזה דעת רחוק הרבה מן השכל. ויש כתות רעות יחשבו שלא ישים השגחתו ברוך הוא כלל בכל עיני העולם השפל, בין באנשים או בשאר בעלי החיים, והוא דעת הכופרים, רע ומר.

ואנחנו בעלי הדת האמתית, לפי מה ששמעתי, נשים השגחתו ברוך הוא על כל מיני בעלי החיים בכלל, כלומר שכל מין מן המינין הנבראין בעולם יתקיים לעולם לא יכלה ויאבד כולו, כי בהשגחתו ימצא קיום לכל דבר, ובמין האדם נאמין כי השגחתו ברוך הוא על כל אחד ואחד בפרט, והוא המבין אל כל מעשיהם. וכן קבלנו מגדולינו, וגם נמצא על זה הרבה כתובים יורו כי הענין כן.

ולכן הזהירנו התורה כי בהגיע אל האדם החולי הרע, והוא הצרעת, שלא יקחנו דרך מקרה, רק יחשוב מיד כי עוונותיו גרמו, וירחיק מחברת בני אדם כאדם המרוחק מרוע מעשיו, ויתחבר אל המכפר המרפא שבר החטא ויראה אליו נגעו, ובעצתו ובדבריו ובפשפוש מעשיו יוסר מעליו הנגע, כי האל ברוך הוא שמשגיח עליו תמיד יראה מעשה תשובתו וירפאהו, וזהו ענין ההסגרין כמו שאמרנו.

טיפוסית בנידון דידן היא משנתו של רבנו הגדול, הרמב"ם ז"ל. מצד אחד קבע הלכה לדורות, כי דעת השם היא מצוה ראשונה במניין תרי"ג: "יסוד היסודות ועמוד החכמות לידע שיש שם מצוי ראשון וכו' וידיעת דבר זה מצות עשה שנאמר וכו'". מצד שני החזיק בתורת התארים השליליים המכחישים כל אפשרות דעת השם. מחד גיסא קבע הרמב"ם הכרת הבורא בתור אמת המידה של ישותו, ערכו, תעודתו ומטרתו של האדם, ומאידך גיסא פסק הלכה כמי שאמר, שאין הכרה זו בתחום האפשרות הקוגניטיבית כלל וכלל. הישנם שני הפכים גדולים מאלה? ואף על פי כן הרמב"ם בעצמו התלבט באנטינומיה זו והקדיש לה שני פרקים בספרו "מורה נבוכים", ותוכן תשובתו הוא, שהכרה שלילית שמה הכרה. ברם אנו יודעים, כי כל עצמה של ההכרה השלילית

11. איש ההלכה עמ' 21-22

אפשרית רק על רקע ההכרה החיובית. הרי אנו שוללים מאת תארי היוצר את זה שחייבנו ליצור. ולפיכך כדי לבוא לידי שלילה, עלינו ליצור את החיוב. פעולת השלילה היא ריקונסטרוקציה מתוכו של החיוב. ומהי ההכרה החיובית אם לא הכרת ההווייה — תארי הפעולות, שעליהם התפלל משה רבנו ונענה. וכולנו נצטיינו לעסוק בהם. שמתוכם אנו באים לידי אהבה ויראה.

כמבואר בהלכות יסודי התורה? ראשית דבר אנו מכירים את עולמו של הקב"ה, הישות הנשגבה והגדולה, ואחר כך אנו שרלצים את תארי הפעולה מאת הבורא. פתרון זה עולה כאחד עם הגישה האונטולוגית של איש האלקים: הכרה לשם תפיסת החידה הנצחית, גילוי לשם העלם, והבנה לשם עירטול האימוּן בכל הוד מסתוריותו ומוראו. התיאולוגיה השלילית היא האידיאל הגדול של איש הדת, "אחרית" התהליך הנואיטי שלו (שלעולם לא יתגשם במלואו) ו"סוף" דעתו — הכרת החידה האין-סופית (הכרה שלילית) על ידי ההכרה החיובית. לשם גישום אין-סופי של אידיאה זו נצטווה איש הדת להתעמק בחשובו של עולם, לעסוק ב"חכמת הטבע" ו"חכמת האלהים", והכרה זו כולה חיובית ולא שלילית. אמנם השליליות מציצה מן חרכי הדעת בתור תכלית ומטרה אחרונה, אבל תהליך ההכרה עצמו, מ"ראשו" ועד "סופו", מתרקם בשיבולת גווניו על מצע חיובי. אין השליליות אלא התגשמות התהליך הקוגניטיבי והריאליזציה של מעשה ההכרה החיובית במלואה. הפתגם הישן נושן של התיאולוגיה השלילית — "תכלית הידיעה היא שלא נדע" — מתייחס, כפי שמוכח מתוכה של המימרה, רק אל התכלית והמטרה, אבל לא אל תהליך ההכרה. דעת השם המביאה לידי אהבה ויראה, שנצטוו עליה בהלכות יסודי התורה, היא הכרת תארי הפעולה — הווייה — והכרה זו היא כולה חיובית¹⁰.

12. קובץ מאמרים מאמר א

(ב) וכתב הרמב"ם בספר המצות, מצוה ראשונה

איד שייך מצוה לתאמין?

לידע ולהאמין בהקב"ה וכו' עיי"ש, וצריך להבין איד שייך מצוה להאמין, בשלמא בחובת האברים שייך מצוה לעשות או שלא לעשות, שזה הוא ביד האדם ותלוי ברצונו אם לעשות או לחרול, אבל האמונה בהש"ת ובתורתו היא מידי דממילא, וממ"נ אם יש לו האמונה הזאת, אין צורך לצוותו שיאמין, ואם ח"ו נכרתה האמונה מלבו, אין בידו להשיבה, ולכאורה הוא אנוס גמור בזה דליביה אונסיה, וממשפטי התורה אנו רואין דעון הכפירה חמור מאד יותר מעובד ע"ו, שהרי העובד עכו"ם צריך לדונו כבי"ד ע"י עדים והתראה (עי' סנהדרין פ' ארבע מיתות), והכופרים מורדין ולא מעלין (ע"ז כו:), ככל מקום ובכל זמן, ואין צריך התראה ולא דין סנהדרין, וכן לענין המאמין (בע"ז ומוסר נפשו עליה, או המקריב בנו למולך, בהשקפה ראשונה ראוי לדונו כאנוס, שהרי אמונתו בע"ז חוקה כ"כ עד שהוא מקריב לה את בנו, ומהראוי שיהא עונשו קל מסתם עובר עבירה המאמין בה', ואילו בתורה מצונו להיפוך, כי עון ע"ז חמור מאד, וכבר כתב הרמב"ם כי לא מצונו בתורה לשון קנאה רק בע"ז קנא ונוקם (מורה נבוכים ח"א פל"ו)...

ואשר יבוא ביני לביני של מעלה יצטק (ד) ועוד, הנה בני נח נצטוו על שבע מצות מנין היה לי לידע שאני מצווה בו מצוות, ובכ"ז יצא חייב בדינו, וצ"ב יענשו ע"ז לעתיד לבא, והנה נצייר בדעתנו, בן נח, אשר כל ימיו היה שכור, ורועה בעלי חיים, וכאשר יבוא לכי"ד של מעלה וידונו אותו לגיהנם על שלא קיים שבע מצות, הלא יצטק מנין היה לי לידע שאני מצווה בשבע מצות, ולכאורה מענתו צודקת מאד, ובכ"ז יצא חייב בדינו, וכל הדברים האלה צריכין ביאור.

(ה) אבל כאשר נתכונן בזה נמצא, כי האמונה שהקב"ה ברא את העולם היא מוכרחת לכל בן דעת אם רק יצא מכלל שומה, ואין צורך כלל לשום פילוסופיא להשיג את 28 חידועה הזאת, וז"ל חובת הלכות בשער היהוד פרק ו', ויש בני אדם שאמרו שחעולם נהיה במקרה מבלי ברא ה"י, וחימא בעיני איד תעלה ברעת מחשבה זאת, ואילו אמר אדם בנגלגל של מים המתנגלגל להשקות שדה כי זה נתקן מבלי פיונת אומן, היינו חושבים את האומר זה לסכל ומשתגע וכו', וידוע כי הדברים אשר הם בלי כוונת מכין לא ימצאו בהם סימני חכמה, והלא תראה אם ישפך למדת דין תמאות זול וייר חלק. אי אפשר שיצטייר ממנו כתב מסודר, ואילו בא